

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
חורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון י"ט
תשע"א
חספר 333

ברכת "שלא עשני אשה"

ברכה זו המופיעה במסכת מנחות מ"ג ע"ב, מעוררת שאלות בתוכנה, בדרך ניסוחה ובמיקומה. מתמיהה העובדה שהברכה מנוסחת על דרך השלילה: מדוע לא לברך "ברוך שעשני גבר"? מדוע יש לברך על מה שאינני ולא לברך על מה שאני? ייתכן שתוכנה לא היה מעורר שאלה אילו הברכה המקבילה שהתקינו לאישה הייתה "שלא עשני איש". ועוד יש לשאול: מיקומה של הברכה לאחר הברכות "שלא עשני גוי" ו"שלא עשני עבד" מרמז לכאורה על נחיתותה של האישה.

אנו מוצאים עיסוק רב של גדולי ישראל בניסיון להסביר ברכה זו (ושתי קודמותיה), עד כי היו שהציעו הצעה נועזת¹ שהגבר יאמר: "ברוך שעשני ישראל" (כפי שמופיע במקור במסכת מנחות במקום "שלא עשני גוי") – הודיה לקב"ה על ששם חלקו בין בני ישראל, בני החורין, המקיימים את תרי"ג המצוות. נוסח זה מבטל מאלו את הצורך לומר "שלא עשני עבד" ו"שלא עשני אשה". אך היות שהזהירונו הז"ל מלשנות מטבע שטבעו חכמים, הצעה זאת לא התקבלה בקהילות ישראל.

אביא להלן מקורות שבעזרתם ננסה להבין מדוע מודה הגבר לריבון העולם על שלא עשאו אישה ומה ניתן ללמוד על משמעות הברכה במיקום המיוחד שלה.

כותב ר' דוד אבודרהם בספרו **חבור פירוש הברכות והתפילות**, המכונה בקיצור **האבודרהם**:²

"והשלישית שלא עשני אשה מפני שאינה מצווה במצות עשה שהזמן גרמא [...] האיש דומה לפועל שנכנס לשדה חבירו ונטעה ברשות. והאשה דומה לנכנס שלא ברשות".
המושגים המוזכרים בדבריו של אבודרהם – "נכנס לשדה חבירו ונטעה ברשות/שלא ברשות" – לקוחים מהתלמוד הבבלי³:

איתמר [נאמר], היווד לתוך שדה חבירו ונטעה שלא ברשות, אמר רב: שמין לו, וידו על התחתונה. ושמואל אמר: אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה. אמר רב פפא: ולא פליגי [אין הם חלוקים בדעותיהם]; כאן [הכוונה היא] – בשדה העשויה ליטע, כאן – בשדה שאינה עשויה ליטע.

כלומר, מי שנכנס לשדה חבירו **ללא הסכם מוקדם** ועשה שם עבודה שאמנם השביחה את השדה אך אין זה הייעוד האולטימטיבי של אותו שדה, התשלום שיקבל עבור העבודה יהיה לפי שער נמוך. לעומת זאת, אם אדם נכנס לשדה חבירו ברשות, כלומר **על פי הסכם מוקדם**, הוא יקבל את שכרו כפי שסוכם מראש. במילים אחרות: "גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה"⁴ ולענייננו: מי שמצווה ועושה (איש) שכרו על המצוות רב יותר ממי שאינו מצווה ועושה (אישה), במצוות שהיא פטורה מהן ובכל זאת מקיימת אותן) כיוון שהאיש דומה למי שנכנס לעבוד בשדה חבירו על פי הסכם מוקדם.

מכאן שגבר יהודי האומר ברכה זאת מודה לקב"ה על כך שזיכה אותו ביותר מצוות מהאישה, הפטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן. היסוד הרעיוני המבוטא כאן הוא שהמצוות, חרף היותן כפויות על האדם, אמורות לשמחו עד כדי שתעלה מלבו ברכת הודיה לה'.

אבודרהם, שחי בספרד במאה הארבע-עשרה, ממשיך ומסביר גם מדוע פטרו את האשה ממצוות שהזמן גרמן:⁵

הטעם שנפטרו הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמן, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו, ואם הייתה מחויבת במצוות עשה שהזמן גרמן, אפשר שבעת עשיית המצווה יצווה אותה הבעל לעשות מצוותו, ואם תעשה מצוות הבורא ותניח מצוותו, אוי לה מבעלה. ואם תעשה מצוותו ותניח מצוות הבורא, אוי לה מיוצרה. לפיכך פטרה הבורא ממצוותיו, כדי שיהיה לה שלום עם בעלה.

אבודרהם מסביר אפוא, שהטעם שנשים קיבלו פטור ממצוות שהזמן גרמן הוא מטעם שלום בית ולא מחמת הבדל מהותי-אישיותי בין המינים המונע מהאישה לקיים מצוות.

נביא כאן שני ניסיונות להתמודד עם הניסוח על דרך השלילה ועם מיקומה של הברכה. ראשון הוא המהר"ל מפראג, האומר:⁶

כאשר הדבר הטוב נודע מהפכו ידיעה אמיתית, וכן כל הדברים נקנה הידיעה בהם מן ההפך, כי מן מראה השחור יכול לדעת מראה הלבן שהוא הפכו, וכן כל ההפכים מן האחד נקנה הידיעה בהפך שלו.

למדנו מדבריו שכדי להגיע להכרה אמיתית של מושג מסוים אין דרך אחרת אלא לעמתו עם ההופעה ההפכית שלו במציאות. על פי זה ניתן לבאר את מקבץ הברכות "שלא עשני גוי, עבד, אישה" שאומר כל איש מישראל בברכות השחר מדי בוקר. הכרה אמיתית של האדם את עצמו תיתכן רק על ידי העמדת ההופעות ההפכיות לו. הסבר זה מעורר כמובן את השאלה: אם כך, מדוע שלא תברך אישה "ברוך שלא עשני גבר"?

השני הוא הרש"ר הירש, המסביר את הניסוח על דרך השלילה של שלוש הברכות כבא לומר שברכות אלה אינן מעידות על יתרונו של הגבר היהודי בן החורין, אלא מדגישות את התביעה ממנו. בכך הוא מתמודד גם עם השאלה שנתרה בעקבות פירוש המהר"ל. וכך הוא כותב:⁷

ברוך שלא עשני גוי, עבד ואשה. הברכות הללו אינן ברכות הודיה שדי לא עשנו גוי, עבד ואשה. הברכה מעוררת אותנו לבחון תפקידנו, שדי הטיל עלינו בזה שעשנו איש יהודי משוחרר, ושנבטיח הבטחה חגיגית, שנעשה כדי לצאת חובת תפקידנו.

אתה, גבר יהודי בן חורין, האם עשית את המוטל עליך? במה שונה אתה מהגוי? מהעבד? מהאישה? האם העובדה שאתה מחויב ביותר מצוות אכן גרמה לך לקיימן?

המקורות שצוטטו מנסים להתמודד עם השאלות שהועלו בתחילת הדיון. תם ולא נשלם, שכן לא ניתן להבין את מלוא משמעותה של ברכת "שלא עשני אשה" בלי לעסוק במקבילתה, ברכת "שעשני כרצוננו". ועל כך בעז"ה בשבוע הבא.

ברוריה מכמן

מרצה במסלול לחינוך מיוחד

⁵ עמי מ"א.

⁶ נצח ישראל, פרק א.

⁷ סידור תפילות ישראל עם פירוש הרש"ר הירש.

¹ "יעקבסון, נתיב בינה, א, תל אביב 1968, עמ' 165.

² בתודה לבני הרב עודד מכמן שהולכני במבוכי המקורות.

³ בבלי, בבא מציעא, קא ע"א.

⁴ בבלי, בבא קמא, לח ע"א.

ועשו לי מקדש

הציווי על הקמת המקדש כדי לספק את הצורך הנפשי להגשמת האלוקות. אם כן, לדעתם, המקדש אינו לכתחילה אלא בדיעבד. הוא אינו אידאל אלא כורח המציאות ומשום כך אין לו ערך עצמי. לפי דעה זו, אך כיום שהמחשבה האנושית התעלתה מעל לצורך בעבודת אלוקים מוחשית, שוב אין צורך בבית המקדש.

אולם הרב אבינר מסביר שטעות היא בידם. החזון הנבואי על בניין בית המקדש מופיע לפני חטא העגל, כמו שכתוב בשירת הים: "תביאמו ותיטעמו בהר נחלתך מכוון לשבתך, פעלת ה' מקדש ה' כווננו ידך". אז, בשיא הרוממות ההכרתית, בעיני הנביאים של העם כולו מהווה בית המקדש את פסגת ההצלחה הלאומית ואת התכלית הסופית של ההנהגה האלוקית. כך סדר הדברים בתורה. הציווי על מלאכת המשכן נכתב בתורה לפני חטא העגל. התורה אינה כתובה לפי סדר עובדתי-כרונולוגי-היסטורי, וכפי שמצייין רש"י: "אין מוקדם ומאוחר בתורה". הסיפור האלוקי הוא סידור משמעותי-פדגוגי המתאים לאדם. ייתכן שעובדתית הדברים קרו אחרת ובסדר אחר, אך הקב"ה רוצה שנדע ונסיק את המסקנות החינוכיות-המהותיות הנובעות מהדברים כפי שהם כתובים, ולא כפי שהם קרו מבחינה היסטורית.

וכן כאן בענייננו, כתבה התורה את ציווי הקמת המקדש לפני חטא העגל כדי ללמדנו שעניינו של בית המקדש ומהותו קודמים לחטא העגל, למרות שמבחינה כרונולוגית הוא הוקם אחריו. בית המקדש, שהוא התגלות השכינה בתחתונים במקום הפיזי הממשי, שייך לסדר האידאלי של התגלות האלוקות בעולם. אין הוא פשרה או ויתור, אלא אידאל של לכתחילה המתממש למרות חטא העגל ולא בגללו. משום כך, בניין בית המקדש לעתיד לבוא מהווה את תקוות האנושות היותר עליונה ומשאת נפש היותר עמוקה. (מתוך מאמר של הרב שלמה אבינר בספרו "טל החרמון")

הדר דמתי

סטודנטית במסלול לחינוך מיוחד

לאחר יציאת מצרים ומתן תורה מופיעה החוליה השלישית בבניין עם ישראל – השראת השכינה: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". המקדש – מקום השראת השכינה, הוא הסוף, המימוש של האידאלים. אם לאחר יציאת מצרים נבנתה הגוויה הלאומית – העם, ובמתן תורה קיבלנו את הרוח, כל זה עדיין לא מספיק אלא צריך שהרוח תתממש בחומר, בגוויה הלאומית – בעם. כמו ילד שנולד ובהתחלה יש אך ורק גוויה – אוכל, שותה וישן, לאחר מכן לאט לאט נבנה החומר עד שמגיע לגיל הבר-מצווה, ששם הוא מקבל גם רוח. יודעים אנו כמה בעיות וקשיים יש לילדים בגיל ה"טיפש-עשרה" עד שמתיישרים, עד שבסופו של דבר לאחר שנבנה הילד אנו רואים יותר מאוחר, כל אחד לפי התפתחותו וכישוריו, אדם מבוגר עם דעות, משפחה ואחריות. כמו שקורה אצל האדם הפרטי כך קורה גם לכלל. נבנית הגוויה ביציאת מצרים, לאחר מכן הרוח במתן תורה, ובסופו של דבר ההתגשמות בפועל של הרוח בחומר שזה בית המקדש. זה האידאל, כמו שאומר הרב קוק באורות: "יש קודש ויש חול והקודש שבתוך החול זה קודש הקודשים".

באידאל זה עוסקת פרשת תרומה, בהתגשמות של הרוח בחומר המשכן (במדבר לא היה בית מקדש אלא משכן כתחליף, ורק כשעלינו לארץ ישראל נבנה בית המקדש). רש"י (לא, יח) כותב שמבחינה כרונולוגית קדם מעשה העגל לציווי המשכן. אם כן, מדוע התורה מקדימה את הציווי על המשכן (בפרשיות תרומה ותצווה) לחטא העגל (שמופיע בפרשת כי תשא)? הרב אבינר כותב שיש אנשים מאנשי "מדע המקרא" המסבירים שהציווי על הקמת בית המקדש בא כתוצאה מחטא העגל: לאחר שנתגלתה חולשתם של ישראל, חוסר יכולתם לעבוד אלוקות מופשטות לחלוטין וחיפושם אחר "דבר מה מוחשי אשר יראהו ויכוונו אליו" ודרכו יעבדו את ה'. מתוך כך, חל ויתור אלוקי והתפשרות עם המציאות של חולשה הכרתית ו"פרמטיבית" רעיונית של ישראל, ובא

הנני שלחני

נתן שרנסקי (אנטולי בוריסוביץ')

עמליה צורן

"עבורנו, יוצאי ברית המועצות, התגבשות מעמדה של ישראל כנושאת לפיד הזהות היהודית איננו רק תהליך תאורטי כי אם חוויה אישית מוחשית יותר. נולדנו לתוך יהדות אשר המכבש הסובייטי כמעט לא הותיר ממנה זכר [...] כך היה עד לשנת 1967 [...] הקריאה שנישאה מירושלים, "הר הבית בידינו", חדרה דרך מסך הברזל וחיברה אותנו באורח מיסטי כמעט אל עמנו [...] בלי שהייתה לנו זיקה ממשית כלשהי ליהדות, הפכנו לציונים [...] עבורי הייתה הרגשת הקשר הזאת לישראל עוגן ותקווה במשך השנים הארוכות בכלא. גם בשעותי הקשות ביותר ידעתי ללא כל ספק כי העם היהודי ומדינת ישראל לא ינטשו אותי, כי יש מדינה העומדת מאחורי" (מתוך "הפסיפס של הרצל"), כך כתב שרנסקי בשנת 2005.

נתן שרנסקי נולד למשפחה יהודית באוקראינה בשנת 1948. הוא למד מתמטיקה שימושית במכון הטכנולוגי של מוסקבה. ב-1973, אחרי שבקשתו לקבל ויזת יציאה לישראל נדחתה בגלל סיבות שהוגדרו "ביטחוניות", הצטרף לארגון זכויות האדם בראשותו של הפיזיקאי אנדריי סחרוב. עם זאת הפך שרנסקי לדובר העיקרי עבור אסירי ציון ומסורבי העלייה היהודיים. בשנת 1974 נשא לאישה את אביטל בבית הכנסת במוסקבה, ללא קבלת אישור מהשלטונות. אביטל עלתה לישראל מיד לאחר מכן בתקווה שהוא יוכל להצטרף אליה בהקדם.

במרץ 1977 נעצר, וביוני 1978 הרשיע אותו בית המשפט בבגידה, בריגול למען ארצות הברית, בהסתה ובתעמולה אנטי-סובייטית, וגזר עליו שלוש עשרה שנות מאסר. במהלך שנותיו בכלא הפך שרנסקי לסמל המאבק על זכויות האדם בברית המועצות בכלל ומאבקה של היהדות שם בפרט.

אשתו אביטל ניהלה מאבק בלתי מתפשר והצליחה לגייס לחץ דיפלומטי מארצות המערב לשחרורו. רק כעבור תשע שנים, בפברואר 1986 שוחרר במסגרת עסקה שבה נמסרו לברית המועצות חמישה מרגלים תמורת שלושה מרגלים מערביים, ביניהם ה"מרגל" שרנסקי. בשנים 1986 ו-2006 קיבל את מדליית הזהב של הקונגרס האמריקני ואת מדליית החירות של נשיא ארה"ב כהוקרה לפעילותו למען זכויות האזרח.

גם בארץ המשיך את פעילותו הציבורית והקפיד לעמוד על עקרונותיו גם במחיר התפטרות מתפקידי שררה. היה חבר בכנסת ה-15, ה-16 וכהיה כשר במשרד המסחר והתעשייה, הפנים, הבינוי והשיכון, ובמשרד לענייני ירושלים. במהלך שירותו בכנסת ה-16 התפטר מתפקידו כמחאה על תכנית ההתנתקות.

למידע נוסף:

- שרנסקי, נתן, לא אירא רע, תל-אביב: עידנים, 1989.
- שרנסקי, נתן, "הפסיפס של הרצל", תכלת 20, קיץ התשס"ה 2005.
- אתר הכנסת: http://www.knesset.gov.il/mk/heb/mk.asp?mk_individual_id_t=127